

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IX св. 7—10

БЕОГРАД 1959

О МЕСТУ ЕНКЛИТИКЕ У РЕЧЕНИЦИ

Проблему места енклитике у реченици није се у научној литератури посвећивало много пажње, и једва да су формулисана основна правила о овоме. Маретићева¹ правила општије су природе и остављају више слободе у погледу смештаја енклитике него што допушта савремено књижевно језичко сећање. То с правом примећује В. Гортан у чланку „О mjestu enklitike u nezavisnoj rečenici“²; Гортанов чланак је кратак и не претендује на исцрпност али има добрих запажања. Да поменем и краћи напис Љ. Јонкеа „О romicanju enklitike prema ročetku rečenice“ (у рубрици „Pitanja i odgovori“ часописа „Jezik“)³.

У питању места енклитике у реченици наши говори су прилично уједначени, и основна правила о месту енклитике ми углавном носимо из детињства. Ни у настави нам ово питање не причињава знатније тешкоће: ако ученик и погрешни, наставник га може исправити непосредно по свом језичком осећању, и ако нема пред очима систематска правила.

Ипак се доста често, у штампи и другде, срећу огрешења о законитости књижевног језика у погледу места енклитике; особито за ученике којима српскохрватски није матерњи језик ово питање претставља озбиљну тешкоћу. Уосталом, и у добром књижевном језику дошло је у овом погледу до извесних померања у односу на архаичнији, вуковски језик.

Зато неће бити на одмет ако за практичне сврхе формулишемо основне законитости које одређују место енклитике у реченици у данашњем књижевном језику.

¹ Gramatika i stilistika, 1931, 402-405.

² Jezik V (1956-57), бр. 1, 14-16.

³ Jezik II (1954), бр. 5, 149-150.

I

Основно правило за место енклитике уопште јесте да њој припада друго место у реченици. Ово произлази из основне тежње нашег језика да оно што је по смислу најбитније, што претставља психолошко тежиште реченице буде или на првом или на последњем месту у реченици; отуда енклитици остаје средње место између два реченична центра. Или конкретно: *Мирко је дошао*; *Мирко је добар*; *Мирко ће издржавати*.

Ово правило вреди без изузетка ако је први део реченице једночлан, ако се састоји из једне речи.

Међутим, ако је први део реченице вишечлан, правила су компликованија; „друго место у реченици“ у том случају добија двојако значење. То се најјасније огледа кад реченица почиње субјектом или субјекатском синтагмом.

У архаичнијем књижевном језику енклитика је обично или често имала у буквалном смислу друго место, тј. после прве наглашене речи, у ма како тесној вези ова реч била са следећим речима: *Мајија је Бенадић човек сасвим ситар*. Данашњи књижевни језик показује у овом погледу оваква правила и тенденције.

1. Енклитика не може раздвојити делове неког устаљеног израза, на пример име и презиме, двочлана географска имена, именицу и њен атрибут — ако претстављају устаљени израз, једном речју ако синтагма својом целином претставља име једног појма. Зато је необично и непријатно: *Мајија је Бенадић човек сасвим ситар*; *Нови је Сад лепа варош*; *Дан ће се Републике прославити у целој земљи*; *Црни је ирски ојак болест*; *Бела се рада убраја у најлепше цвеће*.

2. Не може се именица одвојити од свог детерминатива ако он претставља падежну синтагму. Необично је и неправилно: *Исијина је о томе иродрла у свети*; *Пушовање ће на Месец бити скоро осиварено*; *Човек ће високе интелигенције увек усиеити*⁴.

3. Све више преовлађује тенденција да се именица не одваја енклитиком од свога детерминатива ни када је он придев,

⁴ У извесној мери од овога отступају реченице типа: *Циљ је његовог чланка да иокрене дискусију* и сл. Ово углавном бива у изричним реченицама, кад помоћни глагол значи отприлике: састоји се у томе; овде граматички субјекат има извесне особине предиката.

заменаца или број. Ипак, ово је само тенденција, и од ње се често отступа, нарочито кад је веза атрибута са именицом нова, случајна, неустаљена; у друкчијој перспективи — број и заменаца радије се одвајају од именице него придев. Понекад је раздвајање чак и обичније, нарочито уз упитне заменице: *Која га је жена љоздрвила? Овај ћу дан* (поред: *овај дан ћу*) *уџамџиџи*; *Чистиџа савесиџ* је (ређе: *чистиџа је савесиџ*) *најважниџа сџвар*.

У књижевном језику западног дела наше језичке територије енклитика радије задржава друго место у формалном смислу него у источном делу; Јонке у поменутом чланку препоручује углавном овакав смештај енклитике.

4. Између субјекта и његове апозиције енклитика не може стајати. Неправилно је: *Андора се, мала џиринејска држава, граничи са Француском*.

5. Између субјекта и релативне реченице енклитика такође не може стајати. Рђаво је: *Човек је којеза си ми љослао мој сџари љознаник*.

6. Чланови напоредне субјекатске синтагме не одвајају се енклитиком. Тако не ваља: *Пеџар ће и Марко доћи; Београд су и Загреб љовезани ауџоџуџом*.

II

Ова тенденција да се именица не одваја енклитиком од свога детерминатива најјаче је изражена код субјекта, за нијансу слабије код падежних синтагми, а најслабије код именског предиката. Разлика се углавном своди на тачку 3 I одељка, тј. на везу именице са заменицом, бројем или придевом. Уп. напр.: *Велики је џисаџ Лав Толсџој*; *Велики џисаџ је барометар наџије* (синтагма *велики џисаџ* у првом примеру претставља именски предикат и радије се раздваја енклитиком него у другом примеру, где та синтагма претставља субјекат).

Другим речима, кад се именски предикат нађе на почетку реченице, енклитика радије задржава друго место у формалном смислу него што је то случај код субјекта. Оваквој ситуацији погодују прилике у предикату уопште: како ћемо видети — енклитици у предикату обично припада друго место у формалном смислу.

До овакве појаве може доћи и у привидним границама субјекта, и то онда кад је на атрибуту реченични нагласак, другим речима кад атрибут у реченици претставља психолошки предикат (тј. оно што се износи као ново): *Красан је човек јуџрос дојушовао* (= *красан је човек који је јуџрос дојушовао*).

III

Намеће се питање: куда доспева енклитика која се потисне из субјекатске синтагме, да ли остаје на крају те синтагме или прелази и даље, у предикат.

Ово је условљено правилом да енклитика не може стајати одмах после интонациске паузе, а прилично нерадо и испред ње; другим речима: енклитиком никад не почиње, а ретко се и завршава нека интонациска целина.

А до интонациске паузе између субјекатске и предикатске синтагме долази углавном у два случаја: први — кад иза субјекта следи уметнути израз, и други — кад је субјекатска синтагма дужа, разгранатија, тако да се издваја у засебну интонациску целину и изискује изван предаха.

Отуда књижевни језик не допушта стављање енклитике непосредно иза уметнутог израза (апозиције, уметнуте реченице или сл.), што у практичном правопису значи да енклитика не може стајати одмах иза неког знака интерпункције. Огрешења о ово правило срећу се у штампи и код ученика доста често. Неправилно је дакле: *Видаковић, наш њрви романоџсац, је најисао бројне романе*. А рђаво је и: *Видаковић је, наш њрви романоџсац, најисао бројне романе*.

Не треба допустити ни писање енклитике после гломазније субјекатске синтагме, например: *Ранковић, Лазаревић, Глишић и Домановић су џознаџи срџски књижевници; Изградња нових сџанбених зграда је омогућила брже решавање сџанбеног џроблема*.

Али у овоме не ваља претерати, као што се то у штампи доста често чини. Ако је субјекат *једна реч*, онда енклитика мора доћи непосредно иза њега, не може у књижевном језику прећи у предикат; према томе не ваља: *Ајзенхауер озбиљно је оболео и сл. Па и иза двочлане субјекатске синтагме боље је употребити енклитику него је пребацити у предикат, — боље је: *Совјејски Савез ће лансираџи сџелџић* него: *Совјејски Савез лансираће са-**

иелни. Прецизну границу овде није могућно поставити; уосталом, то зависи и од дужине речи.

У поменутом чланку Гортан је тачно уочио да иза вишечланих израза постоји пауза која не дозвољава да се ту смести енклитика; само он овим обухвата и двочлане изразе, што је претерано, бар за моје језичко осећање.

IV

Примењују се углавном два начина да се избегне нежељено стављање енклитике на крај субјекатске синтагме: или се енклитика пребаци у предикат, или се употреби пуни, наглашени облик.

Први начин примењује се без тешкоћа кад је предикат вишечлан, тј. кад има бар две наглашене речи: *Изградња нових сџанбених зграда омогућила је брже решавање сџанбеног ѓроблема*. Како се већ из примера види, енклитика при прелажењу у предикат заузима место одмах иза прве наглашене речи; и тако је најчешће, а ако је глагол први део предиката, онда и обавезно. Само ако је први део предиката нека падежна синтагма или нека друга по значењу тесно везана група речи, принципи су слични онима које смо констатовали за субјекатску синтагму: *Изградња нових сџанбених зграда одмах је (врло брзо је, у исто време је и сл.) омогућила брже решавање сџанбеног ѓроблема*.

Овај начин уклањања енклитике с краја субјекатске синтагме треба избегавати кад је предикат једночлан израз; према томе незгодно је: *Марко Марковић, ѓрофесор из Новог Сада, ѓо-здравља ѓе*.

Други начин — замена енклитике пуним обликом — примењује се углавном уместо *је* и *су*, и то само онда кад ови облици претстављају спону са именским предикатом, а не и онда кад су делови сложених глаголских облика: *Ранковић, Лазаревић, Глишић и Домановић јесу ѓознајћи (или ѓознајћи су) српски књижевници; Најакѓуелнији ѓроблем наше сџанбене изградње јесѓе ѓо-јеђишњење* и сл.

Постоји, разуме се, и трећи начин, који је често најпрепоручљивији, наиме — друкчија стилизација реченице: *Поздравља ѓе Марко Марковић, ѓрофесор из Новог Сада* и сл. А то значи да треба да одмеримо и сагледамо конструкцију целе реченице пре него што почнемо да је пишемо, а не — како, изгледа, раде неки

писци — да је почнемо од првог дела кога се сетимо па после како-тако да импровизујемо крај.

V

Место енклитике најстабилније је у зависним реченицама: она увек долази одмах после свезе или друге речи којом почиње зависна реченица. Тако је не само у зависним реченицама, него најчешће и у другим случајевима кад је почетна реч свеза или прилог. Овде углавном вреде ова правила:

1. И неке ненаглашене свезе (*да, ња, јер* и др.) понашају се у погледу реда речи као наглашене речи; у историској перспективи ово свакако значи да су оне касније изгубиле наглашеност. Енклитика се овде налази одмах иза свезе: *Мислим да је дошао*.

Једино свезе *и* и *а* не утичу на место енклитике; свеза *али* (понекад *и само, него*) понаша се двојачко: *али њала је киша* и *али је њала киша*. Свезе као *што, њек што, било да* и сл. понашају се као једна реч.

2. Кад реченица почиње прилогом који одређује глагол, енклитика долази непосредно иза прилога: *Лејо га је удесио* и сл.

Ако је прилогом одређен придев или други прилог, онда има колебања: енклитика је или иза прве или иза друге речи; рекао бих да све више преовладава ово друго: *Врло добро је радио, Јако добро је* (ређе: *јако је добро радио* и сл.

Кад је прилогом одређена именица, такође долази до таквог колебања: *Много буке је дигао* или: *Много је буке дигао*.

Неке модалне речи, које се интонациски издвајају из реченице не утичу на место енклитике. Такве су: *истина, штавише, уопшталом, дакле*, и сл.; овако се понашају и узвици.

VI

Према свему, основне развојне тенденције у погледу места енклитике биле би ове.

1. Тенденција да се енклитиком не одвајају делови субјекатске синтагме, и уопште делови именичке синтагме.

2. Тенденција да се енклитика уклони с краја вишечланих, гломазнијих синтагми.

Потпуности ради, да наведемо правила о међусобном распореду енклитика кад их се више нађе у једној реченици.

Основно правило је да све енклитике у једној (простој) реченици морају бити груписане једна уз другу. При томе је ред овај: 1. глаголска енклитика; 2. датив личне заменице; 3. генитив или акузатив личне заменице; 4. повратна заменица. Од овога отступа само глаголска енклитика *је*, која се у односу на друге енклитике понаша као наглашени облик (долази 'иза свих енклитика, а не на прво место): *Ја сам му га дао* али: *Он му га је дао*. Енклитика *је* показује још једно отступање: једино она може стајати на почетку реченице (ушитне): *Је ли дошао?* Обе ове особине долазе отуда што је облик *је* постао енклитика касније него друге енклитике.

Миџар Пешикан